

Прича о Анђи Петровић

Анђа Петровић (1889–1914) била је ћерка Мите Петровића и рођена сестра Надежде и Растка Петровића, као и виолинисткиње и сликарке Љубице Луковић, те песникиња Драге Петровић и Милице Мишковић. Остала је запамћена по својој чувеној преписци с Лавом Толстојем на тему аустроугарске анексије Босне и Херцеговине. У тој преписци, Анђа се показала као велика родољупка, која је веровала да се слобода може освојити само ратом, и то уз помоћ великих и моћних савезника каква је Русија. Према томе, преузела је на себе улогу и дипломаткиње, не дозволивши да је Толстојев пацифизам и идеализам наведу на резигнацију. Иако се руски писац оглушио на њене молбе за ширење свести о неправди која се чинила над српским народом, непобитан је траг који је оставила на њега навевши га да напише трактат на тему српског питања. За собом је оставила један објављен и неколико необјављених рукописа, који су тема овог рада. Радови су јој есејског, историографског и књижевног карактера. Основна тематика коју обрађује јесу жене у српској историји, те се тако за главну црту њених дела могу узети патриотизам и феминизам. Од породичних и љубавних афера у породици кнеза Милоша Обреновића, с фокусом на однос кнегиње Љубице и кнежевих љубавница Петрије и Јеленке, преко јавних говора и есеја на тему књижевности и женске еманципације, до приче о носталгији за завичајем, Анђино стваралаштво је, иако парцијално очувано и недовршено, у својој суштини тематски и стилски интегрално. О делима која нису сачувана могуће је сазнати из малобројних новинских текстова посвећених овој ауторки. Циљ рада је анализа њеног књижевног стваралаштва као и истраживање интертекстуалности у њему. Захваљујући њеним белешкама с предавања из упоредне књижевности, могу се реконструисати утицаји на њено дело. Нарочиту пажњу је посвећивала анализи Шекспирове драме *Антоније и Клеопатра*, те је могуће уочити везу у Анђиној обради лика кнегиње Љубице.

Кључне речи: Анђа Петровић, историографија, књижевност, Толстој, Шекспир

Књижевница Анђа Петровић (1889–1914) слабо је позната јавности. О њој се искључиво пише као о српској патриоткињи и образованој, смелој младој жени, и то махом, у текстовима о проминентнијим фигурама из њеног блиског окружења. Те написе карактерише ведар и благонаклон тон којим се истицао њен младалачки занос и неисквареност. Нагласак се углавном ставља на анегдоте, те се стиче утисак да је била љупка и образована Београђанка која је остављала неизбрисив утисак на све с којима је долазила у додир. Неретко се истицала и лепота њеног лика, захваљујући чему је остала слика једне безазлене младе особе, чијој је крхкости и немоћи доприносила и прича о лошем здравственом стању и раној смрти. Њено дело је тако неминовно доспевало у други план те је читалац могао стећи утисак да су покушаји да пише

књижевност били занемарљиви а њен таленат скроман. Упркос кратком животу и малобројним делима, Анђа Петровић је показала велико умеће, које ће уједно и бити предмет овог рада.

Живот Анђе Петровић

Доступно је неколико извора о животу Анђе Петровић.¹ Њену кратку романсирану биографију написала је сестра Љубица Луковић 1952. године и она је остала делимично несређена и до сада није објављена. Из ње сазнајемо да је Анђа Петровић рођена као девето дете, а шеста кћи Димитрија Мите Петровића и Милеве Зорић, 1889. године у Београду.² Њене старије сестре и браћа били су сликарка Надежда, песникиње Милица и Драга, Владимир, Зора, Јела, виолинисткиња и сликарка Љубица, а млађи брат писац Растко Петровић.

Отац јој је био син познатог трговца и ходочасника Хаџи Максима Петровића и Марте Чалманчетове, и то најмлађи од шесторо деце.³ Иако рођен и одрастао у Београду, Мита Петровић је радио као наставник цртања у Чачанској гимназији, где је највероватније упознао своју супругу Милеву Зорић, с којом се после, 1884. године преселио у Београд, у Ратарску 32,⁴ где је Анђа Петровић провела свој живот. Остао је упамћен као писац историјских дела попут *Финансија и установа обновљене Србије* и *Ратних бележака*. Објављивао је у часописима као што су *Јавор* и *Стражилово*, између осталих. Архив Србије чува збирку његових докумената.

У тексту „Знаменита Београђанка Надежда Петровић као национална радница“ Марије Илић Агапове⁵ могуће је прочитати и да је Анђина мајка, учитељица родом из Чачка, била нећака славног борца за национална права у Хабзбуршкој монархији Светозара Милетића, чији је споменик у Новом Саду направио породични пријатељ Иван Мештровић.⁶ На основу тога се може закључити да се Милевин дух обликовао у окружењу прожетим националним надахнућем, због чега је управо она била та која је подстицала Миту Петровића на прикупљање историјских списа од националне важности.⁷ Сви прикупљени документи касније су послужили Мити Петровићу као извор за писање, а испоставиће се да је то био главни покретач и за стваралаштво Анђе Петровић.

Анђа Петровић је 1895. године кренула у први разред Палилулске основне школе, коју је завршила 1899. године.⁸ Претпоставља се да је потом наставила

школовање на Вишој женској школи (Божовић 2020: 198, 222). Одмалена је неговала љубав према историји, о чему сазнајемо из биографије њене сестре Љубице:

А најволела је историје, она је у кући већ умела да држи мала историјска предавања. Како је имала сочан глас, дивно дијалектичко изражавање, прецизно, јасно. Било је милина слушати кад везује догађаје за време Француске револуције. Па како је знала за час да се пребаци на Кронвела, руско-турски рат, да смо радије дали њој да она упозна прво себе с тим да би нам уштедела труд читањем у дугим зимским вечерима покрај топле пећи исприча. А када би то завршила као да хоће себе да сачува у тим утисцима, латила би се свога чела и засвирала омиљеног јој Шопена или Чајковског. Никома није падало да истражује у њој њен свет и да је прекида у тим сањаријама (Луковић 1952).

Анђа Петровић је одрасла у висококултурној средини свог родитељског дома, а од малих ногу је развијала склоност не само према историји, већ и према књижевности, филозофији и музици. Од филозофа је највише волела да чита дела Фридриха Ничеа (Friedrich Nietzsche). Свирала је клавир и виолончело, а од композитора је највише изводила Фредерика Франсоа Шопена (Frédéric François Chopin) и Петра Иљича Чајковског (Пётр Ильич Чайковский). Анђа Петровић је, осим тога, волела и да путује. Према речима њене сестре Љубице, пропутовала је цео Балкан: била је у Софији за време прве југословенске сликарске изложбе 1904. године, у Скопљу са сестром Јелом на матури, у Венецији с Надеждом, где је обилазила галерије и музеје, у Прагу са сестром Љубицом, где је студирала виолончело. Била је у Немачкој, у Дрездену, где се одушевљавала чувеном галеријом Цвингер. У опери је слушала „Мадам Батерфлај“ Ђакома Пучинија (Giacomo Puccini), о којој је писала и своје утиске. У Бечу је, осим тога, слушала Вилхелма Рихарда Вагнера (Wilhelm Richard Wagner) и његово дело „Тристан и Изолда“, а уживала је и да гледа у позоришту дела Хенрика Јохана Ибзена (Henrik Johan Ibsen) (Луковић 1952).

Од Радмиле Бунушевац, која је написала кратку Анђину биографију објављену у *Политици* под насловом „Ко је била једна српска жена? Осамнаестогодишња Београђанка подстакла осамдесетогодишњег Толстоја да напише једно од својих последњих дела“,⁹ сазнајемо да је, захваљујући тим путовањима, научила неколико светских језика, и то немачки, француски, италијански, руски и чешки. Била је уједно ванредна студенткиња упоредне књижевности на Филозофском факултету у Београду,

где јој је предавао Јован Скерлић, а сачуване су и њене белешке с предавања за први семестар 1909. године. На основу њих се може закључити да се Анђа бавила српским епским песмама и српском периодиком током 18. и 19. века, нарочито филолошким дебатама Вука Стефановића Караџића и његових противника у *Српским новинама* (Петровић 1909а).

Анђа је преминула у двадесет петој години живота, јануара 1914. године.¹⁰ Њена сестра Љубица упечатљиво је описала тренутак њене смрти:

И одмах се упућује своме сточићу под позно јесењу, увелу тамаринду, већ ожутелу стару башту са попалим сувим лисјем по путањи, по сточићу... Сетно је погледала око себе и можда се сетила Бранкових речи: зеленога можда видет нећу... У грудима је пристину тежак бол, из уста јој покуља, Анђа је опет крв бљунула. Вратила се брзо у кућу. И никада она више није видела ово лисје, ни зелено, ни жуто ни јесен ни пролеће (Луковић 1952).

Једна од сестара Анђе Петровић, Надежда, писала је о њеној смрти у свом писму Рихарду Јакопичу (Rihard Jakorič) речима:

Ја сам била несрећна тешким ударом који ме је у половини јануара задесио, изгубила сам моју лепу, добру и паметну Анђу – сестру. Ону најлепшу и најмилију међу мојим сестрама... Она је имала јак бронхитис зимус око Божића, 7. јануара у подне пробљувала је крв – Blutsturz, а 12. у 4 сахата по подне предала је Богу своју милу намучену душу. Била сам ван себе, мислила сам да ћу умрети, да више не могу преживети овај ужас и изненадну смрт њену. [...] Ти и твоја жена знате колико ја њу љубљох, бејаше ми мезимица кућна, мој саветник, моја естетичка тачка у кући и породици, а данас је више нема већ четири месеца (Амброзић цитира Петровић: 1978: 382).

Надежда Петровић је написала неколико писама својим пријатељима о смрти своје сестре и снажном утиску који је то имало на њено стање, спречавајући је да учествује у друштвеном животу и да ради на својим делима.¹¹

Анђа Петровић, међутим, није оставила неизбрисив траг само на оне које је познавала у личном животу. Несумњиво се о Анђи Петровић највише говорило и писало као о Српкињи која се дописивала с Лавом Николајевичем Толстојем. Томе да

вест о њиховој преписци букне у јавности у доба у ком је живела допринела је историјска и политичка ситуација у којој се српски народ нашао након аустроугарске анексије Босне и Херцеговине 1908. године. У догађајима у којима су судбину српском народу у Босни и Херцеговини кројиле Западне силе, Анђа Петровић је сматрала својом патриотском дужношћу да се обрати за помоћ највећој словенској сили Русији.

Разлог због којег је за то одабрала управо Лава Николајевича Толстоја, Анђа Петровић је образложила у првом¹² од три¹³ писма која му је упутила:

Ваша реч је за руско јавно мишљење глас апостола. Зато изговорите ту спасоносну реч, смекшајте срце свог народа према малом балканском народу који се налази у ропству отимача (Амброзић 1978: 260).

Из реакције великог писца сазнајемо да је био изненађен и дирнут речима Анђе Петровић (Вл. 1910: 12). Ипак, Толстојев одговор је примљен у Србији с одређеном дозом разочарања: уместо дипломатског, политичког ангажовања, Толстој се определио за филозофски ток преписке речима: „Онда кад вам изгледа све изгубљено, тек тада почиње прави живот“ (Вл. 1910: 12).

Из другог писма Анђе Петровић могуће је сазнати и нешто више о контексту овог цитата. По свему судећи, Лав Толстој је говорио са жељом да се по сваку цену нађе мировно решење за српски проблем, усредсређујући се на идеју „о препороду човечанства, када ће сви бити праведни“ (Вл. 1910: 12). Иако захвална на речима охрабрења и утехе, Анђа Петровић је била довољно смела да укаже на раскорак између Толстојевог племенитог идеализма и горке стварности у којој се њен народ налазио: „на жалост, малом народу тешко је у овој ствари да испредњачи јер на чијој је страни сила, тај је и у праву“ (Вл. 1910: 12).

Јасно је да је она једино решење видела у рату, за шта је сматрала неопходном помоћ Русије, иако се дубоко поносила храбрим подухватима и херојским способностима српског народа.

Друго писмо Анђе Петровић од изузетног је значаја за сагледавање њеног не само патриотског него и еманципаторског заноса. Несумњиво је, већ и на основу првог писма, да је веровала у то да је српска жена темељ српског народа.

Чак и ако милост свевишњег напусти српску војску на бојишту, непријатељ неће успети у Србији да лако прекорачи праг домовна наших; још неиспитане

силе српских жена испољиће се у освети за смрт очева и браће (Амброзић 1978: 262).

Ипак, друго писмо се у много већој мери усредсређује на улогу српске жене током петовековне турске тираније и српског данка у крви. Јасно је да је Анђа Петровић желела још једном да истакне да слобода српског народа никада неће бити питање преговарања. Осим тога, у овом писму је јасно изнела своју филозофију панславизма, јединог пута за културни развитак словенских народа (Амброзић 1978: 262–263).

Треће писмо, међутим, потврђује чврстину родољубивих уверења Анђе Петровић. Не ускраћујући поштовање саговорнику и захваљујући му на указаној пажњи, још једном је одбацила његову филозофију апсолутне хришћанске помирености (Амброзић 1978: 263).

Толстој је две недеље пре Анђиног трећег писма објавио трактат у дванаест поглавља под називом „Одговор Српкињи“, односно „О присаједињењу Босне и Херцеговине Аустроугарској“ у *Московском гласнику*.¹⁴ Текст није одговорио очекивањима српског народа, мада је Анђа Петровић видела његов значај пре свега у скретању европске пажње на српско питање.

У складу са својом анархистичком и пацифистичком природом, Толстој је говорио о будућем друштву без народа и традиција, чиме се она, иако у младим годинама, није дала занети, што се види у речима:

Ваш одговор пробудио је у мени племенита маштања о правди и љубави, али да бих усвојила милосрђе и племенитост великог учитеља, ја бих морала да заборавим да сам Српкиња, да заборавим несреће сред којих живи српски народ. А стварност захтева сталну, реалну бригу о мојој отаџбини и решење кризе, после које мора да буде саздан бар привремен мир (Амброзић 1978: 263).

Снага њеног духа испуњеног националним идејама слободе огледала се у доследности својим идеалима и у наредним годинама живота, све до смрти. Сваки њен текст је прожет дивљењем, љубављу или тугом за отаџбином, а осећај и свест за историју неодвојиви су од њеног лика.

Осим тога, познато је да је Анђина сестра Надежда Петровић насликала низ портрета своје сестре, према којој је осећала нарочиту наклоност. Међу сликама на

којима се налази Анђин лик су уља на картону „Анђа и Растко“ из 1906. године, „Анђа“ из 1906. и „Анђа“ из 1907. године, и уље на платну „Анђа“ из 1909. године (Амброзић 1978: 480, 1, 6). Портрет рађен оловком и тушем из 1909. изложен је у Музеју савремене уметности у Београду.

НАДЕЖДА ПЕТРОВИЋ

Моја сестра Анђа, 1909.

Оловка и туш на папиру, 250x190 mm

Легат Милана Дединца и Радмиле Бунушевац-Дединац

Музеј савремене уметности, Београд

(уз дозволу МСУБ-а)

Анђа није само својој сестри била уметничка инспирација. Иван Мештровић је овековечио њену лепоту у виду бронзане бисте, а познато је и да су каријатиде на његовом Споменику Незнаком јунаку на Авали извајане на основу Анђиног лика. Нажалост, Мештровићева биста је уништена у бомбардовању породичне куће Петровића (Харисијадис 1965).

Бројни су наговештаји о Мештровићевој платонској љубави према Анђи. У писму Љубици Петровић, у којем исказује част што ће бити аутор статуе посвећене својој пријатељици Надежди Петровић и распитује се о смрти Растка Петровића, о Анђи говори следећим речима: „Често се сјећам гостопримства код твог оца у Ратарској 32, твоје добре мајке и свију вас а понајвише твоје златне сестре Анђе“ (Мештровић 2012: 30).

О овој љубави говорила је и сама Љубица у својим мемоарима које је записао новинар Коста Димитријевић. На основу њих се сазнаје да је Анђа Петровић одбила Мештровићево удварање. Поред тога, у мемоарима се наилази и на податак да је познати вајар исказао жељу да након њене смрти изради посмртну маску на основу њеног лика, што је Надежда Петровић одбила уз изговор да не жели да скрнави сестрино лице (Димитријевић 1979: 53–54).

Дело Анђе Петровић

Познато је да је Анђа одмалена присуствовала Надеждиным говорима о југословенству (Димитријевић 2002: 55–56). Нарочито су чврсте биле везе које је остварила са чешким женама, које је позивала да се прену из своје учмалости и да се угледају на српске жене, покушавајући да им улије борбеност против окупаторске Аустроугарске. Према тексту пронађеном у приватној архиви, на ком је забележено да је објављен у *Вечерњим новостима*, Анђа се залагала и за афирмацију жена и њихову равноправност у друштвеном животу (Дечермић).¹⁵

Када је у питању њено писано стваралаштво, међу рукописима који су остали необјављени за Анђом Петровић, њена сестра Љубица набраја причу „Једна повест“, чланке из превода Елен Кеј (Ellen Key), студије из упоредне књижевности, као и незавршен есеј „Српска жена у доба ослобођења“. До данас су сачувани само „Једна повест“ и „Српска жена у доба ослобођења“. Објављен је само један њен текст, под називом „Књегиња Љубица и Милетина буна“.

Прича „Једна повест“ носи поднаслов „О онима који су оставили свој завичај“ и написана је 1910. године у Прагу. Приповедач у првом лицу је стари становник Шумава, који описује један догађај од пре двадесет година ком је био сведок. Наиме, стари Шумавац је познавао једног Лужичанина који је због посла дошао у село са женом и новорођеним дететом. Мештанима је било јасно да је Лужичанин патио за својим родним местом, јер је из његовог погледа увек провејавала нека сета. Он је умро, а његовом ћерком, која се на неко време била одселила с мајком, након дугог низа година оженио се газда Јеник, који ју је заједно са сватовима одвео у кућу њеног оца у којој нико није живео. Гостима се том приликом учинило да виде приказу са Лужичаниновим ликом, те тако искрсава мотив народног сујеверја и елемент фантастичног. Јеникова жена је након доласка у село и тог догађаја непрестано била ћутљива и често су је виђали како седи на пропланку поред очеве куће гледајући у

даљину. Врло брзо је нестала без трага и гласа, а газда Јеник је због тога туговао у тишини. Сви су прећутно били свесни тога да је човеку најтеже да поднесе тугу за завичајем.

Као текст чисто књижевне природе, најбољи је пример Анђиног стила. Он је непосредан и једноставан, а тон који провејава из њега је саосећајан. Истанчаност прозе је уочљива на оним местима где ауторка одлучује да јунаци или приповедач прећуте своје речи, знајући да сугестивност израза неретко оставља снажнији утисак на читаоца од његове исцрпности. Следећи одломак, у ком приповедач и газда Јеник проводе заједно време у свом селу, најбоље осликава лепоту и умеће Анђиног приповедања.

Не приличи се човеку да тугује за одбеглом женом као м^ама. И ненадно започех:

– „Рам Јаниче, отисни тугу са срца као човек и узми какву скромну домаћицу и матер за своје потомство.“

На моје речи Јеник се не обазре. Тишина око нас учини ми се глуха, страшна и ћутање прву пут као ђаволски језик. Ћутимо, ја не гледам у њега, нити он у мене. Па наједном као да се покрену онај стари точак поточаре тако зацвиле зашкрипе украј мене, а Јеник се наслонио главом на руку, отуђио је загажену лулу од себе и суза му сузу стиже. Плакао је као дете први пут од кад га та беда снађе. Плаче, ћути док се не подиже и утону са ноћним сенкама у мрачну клисуру.

Ни годину дана се не састави, поточара опусте, раденици се разиђоше. Ја седим по читаве дане сам, чекам на њега у опустелој поточари. Ех, где нестале онај стари газда Јеник! (Петровић 1910)

Осим књижевног умећа, ова прича осликава и ауторкино дубоко разумевање и саосећање са сопственим народом и отаџбином, осећај националне припадности који је толико био уткан у њену личност.

Ауторкина сестра, Милица Петровић, удата Мишковић, писала је родољубиву поезију, коју је 1910. године сестра Надежда Петровић штампала као рођендански поклон. Једна од песама носи наслов „Црногорској Кнегињици Јелени“, у којој се обрађује исти мотив: туга за завичајем. У њој читамо стихове:

И поред брачне и сваке среће
Доћи ће опет каткада час,
Када ће ти душа за род пожелет',
Чезнути за дом, чезнут' за нас.

Јер то је закон, другчије није,
Закону томе подлежу сви:
Свакоме живом, кад је на страни,
За родом својим крв жешће ври! (Мишковић 1910: 6)

О могућем међусобном утицају на стваралаштво двеју сестара може се свакако нагађати. Оно што је непобитно и код Анђе и код Милице, па и код Надежде Петровић, јесте да су дубоко у себи неговале родољубље и народни понос. Примера ради, Надежда Петровић је написала родољубиву драму *Војвода Мицко Поречанин*, која је описана као романтичарска, народноослободилачка и антитурска прича (Иванић 2005: 56). Не треба сметнути с ума чињеницу да је доба у којем су живееле сестре Петровић било прожето борбама за национално ослобођење, те је патриотизам и занимање за српску историју најизраженији елемент њиховог књижевног стваралаштва. Специфичност која се јавља код Анђе пак јесте чињеница да се љубав према историји и отаџбини преплиће с тада све јачим идејама о еманципацији жена.

Од текстова с историјском тематиком који су остали за њом, најобимније је дело „Српска жена у доба ослобођења“. Наиме, како је Анђа Петровић помагала свом оцу док је писао *Финансије и установе обновљене Србије*, развила је нарочиту наклоност према темама из националне историје. Ова наклоност је код Анђе наишла на њен осећај и приврженост еманципаторским идејама, те је тако настала основа за њено главно дело. Упркос томе што је њена сестра Љубица Петровић покушала да га доврши и да га спреми за штампу, сама ауторка никад није успела да га приведе крају. Штавише, од Љубице сазнајемо да је управо рад на овом делу прекинула неочекивана смрт младе ауторке. Међутим, чак и у оној мери у којој је Анђа успела да га напише, он је изузетно значајан. Љубица Петровић поводом тога наводи следеће:

Анђа и подсећа: све ће то бити од капиталне вредности за сваког оног Србина и Српкињу који желе да упознају то можда најинтересантније раздобље српске

историје, српског народа у 18. и 19. веку, време њеног ослобођења, њеног препорода (Луковић 1952).

Грађу за ово дело Анђа Петровић је добила од свог оца, а она се састоји од докумената који се односе на историју српских жена. Од пресудне важности међу тим документима чинио је већи део преписке између кнегиње Љубице и Јеленке – мале госпође, милоснице Кнеза Милоша.

Осим кнегиње Љубице и Јеленке, важну улогу у Анђином делу игра и личност Петрије, прве милоснице Кнеза Милоша. Њихови међусобни односи, смештени у историјско време Првог и Другог српског устанка, чине тему овог Анђиног дела. Бавећи се приватним препискама, свакодневном сфером живота, са свим интригама, страстима и напетостима, Анђа нам приказује друго лице историје, нигде раније забележено.

Судећи по рукопису, Анђина замисао је била да дело у свом коначном облику има следећа поглавља: „Књагиња Љубица 1788-1843, живот и њено учешће у народној српској револуцији 1815. године“; „Хаци-Проданова буна 1814. године“; „Књаз Милош 1780-1860 и Други устанак“; „Петрија: живот заједнички Књагиње Љубице и Књаза Милоша Обреновића“; „Смрт Књагиње Љубице; Јеленка“; „Милетина буна“; „Абдикација Књаза Милоша и долазак на престо Милана, сина његова. Смрт Милана. Долазак на престо Михаила. Абдикација Михаила“; „Александар Карађорђевић“; „Књаз Милош поново на српском престолу и његова смрт“; „Књаз Михаило поново на српском престолу и бомбардовање Београда: предаја кључева Београда Књазу Михаилу. Смрт књаза Михаила“.

Анђа Петровић је, међутим, једва успела да напише поглавља о кнегињи Љубици и њеном односу с Јеленком, поглавље о Петрији и поједина поглавља која су чисто историјског карактера и тичу се Хаци-Проданове буне и Другог српског устанка. Недостаје читав низ поглавља од Петрије до смрти Кнеза Милоша. Тако није могуће сазнати ништа више о томе шта је желела да пише о Јеленки и каснијим историјским дешавањима која су уследила. Ауторкина сестра Љубица Петровић је покушала да састави нека од тих поглавља прештампавајући писма која би Анђа највероватније користила као извор, али су поглавља у том облику неупотребљива, посебно ако се узме у обзир да нека садрже и анахронизме, односно догађаје након Анђине смрти.¹⁶ Осим тога, Анђина вештина писања подједнако је важна као и сама грађа из које је

црпела податке, ако не и важнија, с обзиром на то да дело нема само историјску већ и књижевну вредност.

О свом раду на овом делу обавестила је и Лава Толстоја у другом писму које му је послала. У њему сазнајемо понешто и о њеном ставу и циљу који је писањем тог дела желела да постигне:

Део који се односи на историју жена и њихово учешће у нашој новој историји 19. столећа – писма повезана са политичким и друштвеним животом Србије, ја обрађујем већ неколико месеци и када то буде штампано, бићу срећна да пошаљем Вашој Преузвишености. Разуме се, седамнаестогодишња девојка није кадра да створи бесмртна дела подобна таквом човеку као што је Лав Толстој, али бићу задовољна ако урадим бар нешто за српски народ, оживљавајући сећање на наше дивне мајке, које су не једанпут жртвовале себе у име своје вере и свог народа (Амброзић 1978: 263).

За време свог кратког живота, Анђа Петровић је стигла да објави и есеј у часопису *Жена*, 1911. године, под називом „Кнегиња Љубица и Милетина буна“.¹⁷ Он се састоји од увода у историјску ситуацију у којој се Србија налазила за време народног ослобођења, као и писма која сведоче о значају кнегиње Љубице за српску историју. Ауторка се најпре дотакла кнегињиних поступака за које сматра да у најбољем светлу приказују њену личност: подстицај српских побуњеника на борбу против Турака на Љубићу 1815. године и њено убиство кнежеве љубавнице Петрије, да би се у остатку текста посветила њеној улози у гашењу Милетине буне 1835. године. Током одвијања Милетине буне, у писмима која је слала кнезу Милошу, кнегиња Љубица је изразила своју жељу да се ова буна, која је била уперена против кнежевих одлука по завршетку устанака против Турака, разреши мирним и дипломатским путем. Као доказ за то да је кнегињино залагање било од пресудне важности за коначан исход, Анђа Петровић је навела и писма кнеза Милоша и српских чиновника, у којима јој захваљују на саветима и предузимањима.

Ауторкина идеја била је да представи кнегињу као велику родољупку, миротворку, храбру жену која је бранила своју част и част свог народа. Овај текст, поред есеја о „Српској жени у доба ослобођења“ у ком за главну личност узима управо кнегињу Љубицу, сведочи о томе да је била нарочито надахнута њеним ликом и делом.

У сенци својих познатијих оца, браће и сестара, Анђа Петровић је стварала историјске есеје, књижевне текстове, али и есеје из науке о књижевности. Захваљујући свом филолошком образовању и белешкама из студија Виљема Шекспира (William Shakespeare), могуће је боље схватити њен приступ писању: највише простора у њеном нотесу заузела је анализа Шекспирове драме *Антоније и Клеопатра*. Од нарочитог значаја за обраду међуљудских односа како старог Шумавца, газде Јеника и његове жене, тако и односа кнегиње Љубица, кнеза Милоша и Петрије, био је управо однос Клеопатре према Антонију и његовој супрузи Октавији. Из ауторкине анализе овог Шекспировог комада читамо:

Сцена у којој Клеопатра од гласника сазнаје да је Антоније ожењен Октавијом, сестром Цезара: изненађена, она прво истерује гласника, али се притом освести и са женским инстинктом сузбија разочарење и испитује каква је Октавијана, да би дознала да ли је њој супарница опасна. Наређује му, кад се врати у Рим, да не заборави видети Октавијану и да тачно запамти: њену боју косе и очију, укус и нарав. У том монологу, Шекспир је неопажено али јасно оцртао женску особину савлађивања, а при том дух спреман за борбу да не посустане при првој неприлици (Петровић 1909а).

Анђино разумевање психологије помогло јој је да уобличи своје јунаке и да им удахне живот. Њена омиљена јунакиња, кнегиња Љубица, поседује добро уклопљене особине: она је прибрана, истрајна, храбра, честита чак и у тренуцима када јој је понос повређен. Осећања која Анђа најбоље осликава у својим делима јесу бол услед усамљености и бол услед издаје од стране вољене особе, што је видљиво како у обради женских ликова у „Српској жени у доба ослобођена“ тако и у „Једној повести“.

Притом, неминовно је да је у ауторкиним књижевним текстовима видан утицај Шекспирове трагедије. Њено занимање за љубавне односе, како брачне тако и прељубничке, а нарочито њихов утицај на историјске догађаје, доминантна је тема како у Шекспировом тако и у њеном делу. Управо спој латентне, женске историје, њеног унутрашњег света, и мушког, видљивог и документованог света историјских чињеница, чине дело Анђе Петровић субверзивним и револуционарним.

Легендарна љубавна прича Антонија и Клеопатре Анђи Петровић је послужила као инспирација за обликовање односа кнегиње Љубице и кнеза Милоша и љубавних троуглова проистеклих из односа кнеза Милоша и Јеленке и Петрије, али и за обраду

мотива о неподељености на две сфере: приватну и јавну. Намера јој је била да истакне да се оне прожимају и међусобно утичу једна на другу. Осим тога, ауторка је била привржена јаким и истакнутим женским историјским фигурама, које су тежиле да заузму центар наратива. Постоје и јасне паралеле између Клеопатре и Љубице: обе су доминантне у љубавним односима, те кад им нешто није по вољи, иако стрпљиве, не мањка им осветољубивости. На вести о томе да је Октавија постала нова Антонијева супруга, Клеопатра у налету беса прети гласнику да ће га мучити и погубити, те га физички напада.

КЛЕОПАТРА: Куга над кугом стигла те, дабогда!

(обори га ударцем)

ГЛАСНИК: Стрпљења, добра госпођо.

КЛЕОПАТРА: Шта велиш?

(опет га туче)

Напоље, грозна хуљо, или ћу

Да шорам твоје очи као лопте;

Почупаћу ти косу сву са главе:

(вуче га горе-доле)

Премлатиће те жицом, бићеш куван

У сланој води, лужница ће љута

Пећи ти кожу натенане. (Шекспир 1963: 53–54)

Клеопатрина нарав, према томе, сручила се на гласника који јој је донео вести о Антонијевом браку с Октавијом у далеком Риму. Када је кнегиња Љубица у питању, физичка близина с Петријом довела је до трагичног исхода: мужевљева љубавница је убијена пиштољем у породичној кући. Анђа Петровић описује ту сцену следећим речима:

Петрија у соби намешта постељу за господара, разговарајући се са госпођа Круном, која сеђаше у соби гледајући кроз прозор у воће. К њима двома уђе у собу госпођа Љубица, бејаше бледа као крпа. Пришавши Милошевој постељи, дохвати се клина пиштоља који обично виси чело главе кнежеве и наперивши га на Петрију рече:

– Пиштољ јес Милошев али је рука Љубичина, да видим хоће ли слагати...

Пиштољ пуче... Петрија обливена крвљу паде на под. Круна врисну...

Момак Арса таман натеглао крчаг да се напије воде, кад пушка пуче он се трже, крчаг испусти те паде, вода се прели из разбијеног крчага.

Вуле и Пера скаменише се, кнез викну и полете у собу, сва се кућа узбуну, а Љубица међутим шмугну у мрак, па преко потока у честу. Густим лугом продре уз Осјаке Милисаву Крушколему који је склони на таван, међу суву конопљу (Петровић 1909).

Осветољубивост, неустрашивост и окрутност кнегиње Љубице могу да парирају па и да превазиђу јачину осећања једне Клеопатре. Не само у обрачунавању и непријатељском односу са супарницама, већ и у рату, обе владарке су показивале неочекивану смелост. Нису само речима подржавале своје вољене мушкарце у рату, већ су и физички у њему узимале учешћа. Анђа Петровић описује кнегињу Љубицу:

За појасом носила је два пиштоља и оштар нож. Сама силазила са Рудника у околину, у села околна пред Милошеве гласнике.

Све Милошеве опомене да се причува од турских ухода, при тим смелим и непажљивим путовањима, по сеоским згариштима, не застраши ову смелу шумадинку – она се најмање бојала смрти, готова да свој живот жртвује (Петровић 1909а).

Врло слично поступа и Клеопатра, придружујући се Антонију у рату и преузимајући на себе активну улогу ратнице:

КЛЕОПАТРА: Сурв'о се Рим у провалу, да бог да!

Уцврљао се језик онима

Што вичу против нас! Па припада

И нама у том рату чин, те хођу,

Као поглавар свога краљевства,

Онамо да се појавим и сама

У улози мушкарца. Да ми ниси

Противу тога рекао ни реч;

Ја нећу да изостанем. (Шекспир 1963: 88)

Јасно је да се Анђа Петровић диви јаким и предузимљивим женама које се одупиру традиционалним улогама које им се намећу. Након бурних и опасних догађаја у којима су узеле учешћа, и Клеопатра и кнегиња Љубица на прво место стављају пак своју децу: Клеопатра се нада да ће Цезар опростити њеном сину живот и да ће му дозволити да управља њеном територијом, а кнегиња Љубица се изолује, повлачи с децом након инцидента са Петријом. Мајчинство је, према томе, врховна вредност која се доводи у везу са родољубљем и чашћу.

Још један изражен наративни мотив који се подудара у ова два дела, поред мотива издаје и освете, јесте мотив сумње. Наиме, и кнез Милош и Антоније оптужују кнегињу Љубицу, односно Клеопатру, за издају политичке природе. Примера ради, онда када губи, Антоније оптужује своју вољену да је пренела стратешке планове противнику.

АНТОНИЈЕ: Све је изгубљено.

Издала ме је подла Мисирка;

Бродовље моје, капе тамо, ено,

Бацају, пију заједно у здравље,

К'о пријатељи растављени давно. (Шекспир 1963: 127)

С друге стране, Анђа Петровић је у делу „Кнегиња Љубица и Милетина буна“ опширно описала околности сличне ситуације између својих протагониста:

Сусрет кнегињин са завереницима у кући Симића изазвало је општу сумњу, да је она стајала у вези са незадовољницима. У почетку народног покрета кнез Милош је и сам поверовао у то; знајући да се она никад није устручавала да јавно исказује своје мишљење и незадовољство о овом или оном његовом поступку (Петровић, 1911: 498).

Према томе, иако се Анђа Петровић несумњиво држала историјских и поузданих извора кад је писала своју романсирану историографију, бројне су додирне тачке с историјском причом коју је обесмртио Шекспир. Ипак, директан утицај

Шекспира огледа се у обради главних женских ликова, које су оба аутора успела да уздигну на ниво мита.

Очигледно је и да Анђа Петровић, дивећи се у својим белешкама Клеопатри, њеној личности и поступцима, не гаји предрасуде према ванбрачним прељубничким љубавним односима све док је та љубав искрена. Имала је разумевања и за приврженост кнеза Милоша својим љубавницама, али их је увек представљала у негативном светлу. За разлику од кнеза Милоша који је имао две љубавнице, а које су се смениле смрћу једне од њих, Марко Антоније је имао две супруге, које су се смениле на исти начин. Ипак, особине које имају кнегиња Љубица и Клеопатра издвајају их као особе вредне љубави, дивљења и поштовања од стране кнеза Милоша и Марка Антонија.

Када је обрада споредних женских ликова у питању, оне су поново код оба аутора представљене као злобне, попут Јеленке и Фулвије, или као жене слабе воље, плашљиве и покорне, попут Октавије и Петрије. Док се Фулвијина исхитреност и злокобност угледају у чињеници да је из чиста мира отпочела рат и донела пропаст сопственом народу, Јеленка је описана као наметљива и бескрупулозна. Тако о Јеленки читамо:

Господарећи у Крагујевачком конаку, она се није бојала да је постигне трагична судба Петрије – без зазора испуњавала је своје намере, - да је нико не може уклонити а још мање сметати. Управљала је кнежевом касом исто као и срцем, трошила је три пут више но цела кнежевска породица у Пожаревцу – на своја путовања и поклоне сродницима (Петровић 1909а).

Петрија, с друге стране, описана је као жена коју красе традиционално пожељне женске особине: послушност, ведрина и лепота.

[...] Она беше десна рука у послу књагињи Љубици. Уз то беше и нарави веселе, увек насмејана и шаљива, па некако разговори и насмеје ову кнажеву кућу. Сам кнез Милош нарави човек необично жустре, у раду и претрпан пословима могаше у друштву где је Петрија, остати дуже и насмејати се слађе но игде на друго место (Петровић 1909).

О Октавијиној нарави, с друге стране, иако је скрајнута у драми као и Фулвија, можемо закључити на основу њених речи о позицији немоћи и неодлучности у којој се нашла кад су заратили њен брат Цезар и муж Антоније.

ОКТАВИЈА: Хвала,

Мој господару. Нек' би свемоћни

Јупитер дао мени слабашној,

Слабашној мени да вас измирим. (Шекспир 1963: 80)

Иако се Шекспир у свом класику бавио универзалном легендом, Анђа Петровић је била везана за свој народ, за оно што јој је било блиско, те је Шекспирову универзалност успела да преточи у причу о српским личностима из скорије историје.

Закључак

О трагу који је Анђа Петровић оставила на српску историју, културу, књижевност и еманципацију говорило се и писало спорадично у тек понеким чланцима и њен лик је неретко остајао у сенци њених познатијих браће и сестара. Ипак, за време свог кратког живота, успела је да створи много и да остави снажан утисак на људе с којима је долазила у контакт. Многе политичке неприлике, какво је било бомбардовање њене породичне куће у Другом светском рату, уништиле су велики број докумената и дела на којима је вредно радила. До данас су преживела тек два њена необјављена и један објављен текст, а писма која је слала Толстоју данас се чувају у његовој заоставштини у Москви.

Пишући и бавећи се истакнутим Српкињама и сама је постала једна од њих. Иако је у јавности остала запамћена као осамнаестогодишњакиња која се дописивала с Лавом Толстојем, испуњена историјским и политичким заносом, она је понудила много више: прве кораке за стварање женске историографије. Ништа мање важна је и даровитост коју је показала на пољу књижевног стварања.

Захваљујући упознавању с њеном биографијом и белешкама, могуће је реконструисати трагове интертекстуалних утицаја: с једне стране, очево и мајчино бављење српском историјом и старим рукописима отворило јој је тематско поље за стварање као што је љубав према отаџбини и улога жене у историји једног народа, а с друге стране, читање светских класика попут Шекспира употпунило је њено

разумевање психологије и љубавних односа. Окружење у ком је одрасла и обликовала се погодновало је њеном интелектуалном раду, али њен борбени карактер је био подједнако важан за ток који је њен живот преузео.

Појам који је Анђа Петровић неговала о значају историјског и културног наслеђа српског народа за народно ослобођење, њена неутољива жеђ за сазнањем и борбом за слободу, били су у уској вези с идејом коју је имала о месту и улози жене у једном друштву. Истицала је значај жене-мајке за нацију, као и значај жене-ратника и жене-дипломате. Њена јунакиња, кнегиња Љубица, жена је снажне воље, велике мудрости и храбрости, којима надмашује мушкарце. Мушки јунаци, с друге стране, приказани су као непромишљени, похотни и безобзирни, себични и тврдоглави, заслепљени бесом. Кнез Милош, примера ради, отелотворење је ових особина. Ипак, када се скрене поглед на њену причу „Једна повест“, где у средишту наратива није борба за слободу народа, мушки и женски ликови су скрхани тугом за родним крајем или, у случају газде Јеника, љубавним болом. Ту дијалог не заузима толико важно место као у историјској књижевности, где се користи као средство за оживљавање минувле прошлости и историјских јунака.

На основу података из текстова који су познати, а баве се Анђом Петровић, може се закључити да постоје нама непознати радови и есеји ове младе књижевнице. Осим тога, велика је могућност да је у државама у које је путовала са сестрама и држала говоре њено присуство остало забележено у тамошњој периодици, тако да би даље истраживање када је Анђа Петровић у питању могло бити детаљно и исцрпно библиографско истраживање којим би се могли открити још неки њени текстови или пак текстови о њој.

¹ Драгана Божовић у својој монографији наводи да је Анђино право име Ангелина (2020: 179), док се у часописима потписивала и као Анка.

² Према наводима Анђине сестре Љубице, Анђа је рођена 1889. године, док у другим изворима постоје тврдње да је рођена 1891. године (Амброзић 1978: 15), а негде се наводи и прецизан датум њеног рођења као 1. 11. 1888. године (Божовић 2020: 179).

³ Постоји и податак да је био друго дете од четири сина и две ћерке (Амброзић 1978: 13).

⁴ Улица је мењала име у Улицу краљице Марије, касније и у Улицу 27. марта, а кућа је изгорела у бомбардовању 1941. године (Илић Агапова 1938: 96; Амброзић 1978: 15).

⁵ В. Илић Агапова 1938: 95-99.

⁶ Иван Мештровић је направио и споменик своје блиске пријатељице Надежде Петровић у Чачку.

⁷ Из овог драгоценог текста могуће је сазнати и једну анегдоту о темељу приватног архива историјских докумената породице Петровић: сир који је Мита Петровић купио на пијаци је био замотан у хартију на којој је било написано писмо самог Карађорђа. Из другог Анђиног писма Толстоју, о коме ће бити више речи у наставку, сазнајемо и прецизније детаље о вредности

историјских докумената из породичне колекције: „Мој отац је годинама скупљао историјске документе, и сада се код њега накупило око једанаест хиљада драгоцених и важних хартија и писама, међу којима се налазе и руком писани псалтири од пре неколико векова“ (Амброзић 1978: 262–263).

⁸ Од 1931. године носи назив Основна школа „Вук Караџић“.

⁹ Текст пронађен у приватној архиви породице Коларж; наведено да је објављен у листу *Политика*, али је година нечитка.

¹⁰ Или двадесет трећој, у зависности да ли се за годину рођења узима 1889. или 1891. година или пак 1888.

¹¹ Ова писма такође цитира Катарина Амброзић у својој монографији.

¹² Према наводима Катарине Амброзић, прво Анђино писмо Толстоју је датирано на 7. октобар 1908, а сасвим је извесно да је писано на српском језику: Анђа се у њему и извињава што не пише на руском. Друго писмо је датирано на 19. новембар 1908. године, а треће и последње на 20. децембар 1908.

¹³ Писма су објављена у делу Катарине Амброзић, *Надежда Петровић: 1873–1915*, из 1978. године, на страницама од 260. до 263, а оригинали се чувају у Толстојевој заоставштини.

¹⁴ Преведен недељу дана касније, 14. децембра 1908. године на српски језик од стране Ј. Максимовића, а штампан у *Народним новинама* (Шиповац, 1998: 29). Објављен је и у виду монографије, исте године, у издању књижаре Светислава В. Цвијановића.

¹⁵ Текст из приватне архиве породице Коларж; наведено је да је објављен у листу *Вечерње новости*, али није назначена година издања.

¹⁶ У питању је ново издање писма Вука Стефановића Караџића упућено Кнезу Милошу, објављено по други пут 1923. године, девет година након Анђине смрти.

¹⁷ Наслов је погрешно штампан у часопису као „Књегиња Милица и Милетина буна“.

Извори

Амброзић, Катарина. *Надежда Петровић: 1873–1915*. Београд: Српска књижевна задруга: Југославијапублик, 1978 (Љубљана: Дело).

Лични фонд породице Коларж, потомака породице Петровић.

Универзитетска библиотека „Светозар Марковић“: претражив корпус дигитализованих историјских новина: <http://www.unilib.rs/istorijske-novine/pretraga-lat>

Литература

Божовић, Драгана. *Породица Надежде Петровић кроз 19. век*. Чачак: Уметничка галерија Надежде Петровић, 2020.

Бунушевац, Радмила. „Ко је била једна српска жена? Осамнаестогодишња Београђанка подстакла осамдесетогодишњег Толстоја да напише једно од својих последњих дела“. Приватна архива породице Коларж. Политика, година непозната.

Вл. „Српкиња која се дописивала са Лавом Толстојем“. Време, 16. 5. 1940, 12.

Дечермић, Богдан. „Једна српска жена и њена преписка са Толстојем“. Приватна архива породице Коларж.

Димитријевић, Коста. *Ратарска 32. Кућа Петровића*. Београд: Стручна књига, 2002.

Иванић, Душан. „Драмска прича Надежде Петровић“. *Војвода Мицко Поречанин*, 55–61. Приредио Душан Иванић. Београд: Библиотека града Београда, 2005.

Илић Агапова, Марија. „Знаменита Београђанка Надежда Петровић као национална радница“. Београдске општинске новине 1. 2. (1938): 95–99.

Луковић, Љубица. „Биографија Анђе Петровић 1889–1914“. У *Српска жена у доба ослобођења*. (1952) У рукопису.

Марковић, Наташа. „Романса са Иваном Мештровићем“. У *Јелисавета Начић: жена која ме узнемирава*, 107–119. Београд: Радионица књига, 2018.

Мештровић, Иван. „Писмо Љубици из 1954.“. У *Дубок сан = The Big sleep / 26. меморијал Надежде Петровић = 26th Nadežda Petrović Memorial*, 30. Чачак: Уметничка галерија „Надежда Петровић“, 2012.

Мишковић, Милица. „Црногорској кнегињици Јелени“. У *Песме*, 6. Београд: Нова штампарија Давидовић, Љуб. М. Давидовића, 1910, нумерисано.

Петровић, Анђа. *Српска жена у доба ослобођења*, необјављен текст. 1909.

Петровић, Анђа. *Белешке са предавања*. 1909а. У рукопису.

Петровић, Анђа. *Једна повест*, необјављен текст. 1910.

Петровић, Анђа. „Кнегиња Љубица и Милетина буна“. *Жена* (1911): 495–502.

Харисијадис, Марија. „Сећање на породицу Петровић“. *Политика*, 30. октобар 1965, нумерисано.

Шиповац, Томислав. „Девет деценија од анексије Босне и Херцеговине“. *Политика* 23. 10. 1998, 29.

Шекспир, Виљем. *Антоније и Клеопатра: трагедија*. Превели Боривоје Недић и Велимир Живојиновић. Београд: Култура, 1963.

The Story about Anđa Petrović

Anđa Petrović (1889–1914) was the daughter of Mita Petrović and the sister of Nadežda and Rastko Petrović, as well as violinist and painter Ljubica Luković and poets Draga Petrović and Milica Mišković. Anđa Petrović is remembered for her famous correspondence with Leo Tolstoy on the topic of the Austro-Hungarian annexation of Bosnia and Herzegovina. In this correspondence, Anđa revealed herself as a great patriot who believed that freedom could be won only through war and with the aid of great and powerful allies, such as Russia. For this reason, she also took upon herself the role of a diplomat, not allowing Tolstoy's pacifism and idealism to turn her into a resigned person. Although the Russian writer turned a deaf ear to her pleadings for spreading awareness of the injustices inflicted upon the Serbian people, she did, undeniably, leave an impression on him in the sense that it was because of her that he wrote a treatise on the Serbian question. She left behind one published and several unpublished manuscripts, which are the topic of this paper. Her works are essayistic, historiographic, and literary in character. The essential topic they deal with is that of women in Serbian history, hence patriotism and feminism may be viewed as the main traits of her works. From familial and love affairs in the family of Prince Miloš Obrenović, with a focus on the relationship between Princess Ljubica and the Prince's mistresses Petrija and Jlenka, to public speeches and essays on literature and women's emancipation, and the story of her own nostalgia for her native region, Anđa's opus, albeit partially preserved and incomplete, is essentially integral in terms of both theme and style. When it comes to the works that have not been preserved, it is possible to learn about them from the few available newspaper texts dedicated to this author. The goal of this paper is to analyze her literary oeuvre and to conduct research into the intertextuality that can be found in it. Owing to her lecture notes from her comparative literature lessons, it is possible to reconstruct the influences on her body of work. She paid special attention to the analysis of Shakespeare's play Antony and Cleopatra, so it is possible to find a link with this play in Anđa's portrayal of Princess Ljubica's character.

Keywords: Anđa Petrović, historiography, literature, Tolstoy, Shakespeare

Примљено: 18. 4. 2022.

Прихваћено: 26. 7. 2022.